

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора філологічних наук,
професора Кузьменка Володимира Івановича
про дисертацію Риженко Катерини Василівни
«Автобіографічний дискурс художньої прози
Пантелеймона Куліша», подану до захисту на
здобуття наукового ступеня кандидата філологічних
наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література**

Дослідження творчості Пантелеймона Куліша донедавна ще відзначалося тенденційністю, упередженістю, ідеологізацією, внаслідок чого її висвітлення було піддано значним деформаціям. Особистість П. Куліша мала характеристику «українського буржуазного націоналіста», що й визначило методологічний інструментарій кулішевознавчих праць радянської історіографії.

Нині з урахуванням нових розробок у царині гуманітарних наук об'єктивно переосмислюється діяльність найвідоміших українських громадсько-культурних діячів минулого, письменників, освітян, руйнуються за давніми стереотипи їх оцінок. Відбувається зміщення акцентів зі сфери соціальної проблематики у сферу морально-етичних та націотворчих проблем, класові цінності поступаються місцем загальнолюдським ідеалам, що зумовлює посилення гуманістичного пафосу духовної спадщини наших попередників.

Звернення дисертантки до художньої прози Пантелеймона Куліша зумовлене кількома чинниками. По-перше, постать цього вітчизняного письменника європейського масштабу, просвітителя, професійного критика, громадсько-культурного діяча, історика, філософа, етнографа, перекладача і педагога є знаковою в літературному процесі України 40–90-х рр. XIX ст. Борис Грінченко назвав його «величезною вартовою баштою нашої національності». Палкий патріот України, П. Куліш з великою енергією та

наполегливістю працював над пробудженням національної та державотворчої свідомості українського народу.

По-друге, у творчості П. Куліша можна спостерігати майже весь спектр пошуків українських письменників шевченківської та пошевченківської доби у сфері тематики, проблематики, поетики. Його тексти, а надто художні та епістолярні, з погляду різноманітності джерел (увесь контекст європейської літератури) та численності і розмаїття форм інтертекстуальності є зразковим матеріалом для літературознавчих студій. Насамкінець, іще одним чинником вибору творчості П. Куліша в якості об'єкта дослідження стала відсутність праць, присвячених аналізу автобіографізму художньої прози митця.

Отже, актуальність дисертаційної роботи К. В. Риженко визначається нагальною потребою осмислити та системно дослідити художній доробок Пантелеймона Куліша крізь призму постколоніальної теорії, з'ясувати антиколоніальну стратегію ревізювання імперського дискурсу.

Сказане дає підстави стверджувати, що дисертантка вдало вибрала тему літературознавчої студії, обґрунтувала її актуальність і проаналізувала стан висвітлення в науці про літературу.

Дисертацію виконано у відповідності з планом комплексного науково-дослідного проекту «Шляхи розвитку української літератури XVII – XXI століть» кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тема дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 29 жовтня 2014 року) та за-координовано на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» при Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 1 від 12 травня 2015 року).

Композиційно наукова праця складається з анотації, вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до розділів і загальних висновків і списку використаних джерел. У цілому структура дисертації виглядає логічною, чітко вибудованою. Автобіографічний дискурс художньої прози

Пантелеймона Куліша аналізується у світлі визначеної проблеми з урахуванням сучасних літературознавчих уявлень про специфіку аналізу текстів.

У **«Вступі»** дисертації К. В. Риженко належним чином означила необхідні там атрибути, зокрема лаконічно сформулювала мету і завдання, яких назвала цілу низку і які, зазначу наперед, загалом у дослідженні реалізовані. Вказано також об'єкт і предмет наукової студії, окреслено комплексну методику дослідження, а саме: структурний метод, за допомогою якого дисертантка дослідила специфічні ознаки автобіографічного дискурсу П. Куліша; структурно-типологічний, порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний, культурно-історичний та соціологічний методи були застосовані задля висвітлення типологічних ознак автобіографічної прози, її жанрової специфіки та структурних особливостей; залучалися також прийом хронологізації, психоаналітичний метод та інші.

Теоретичну базу дисертації формують роботи М. Бахтіна, М. Бердяєва, Д. Германа, Л. Гінзбург, Д. Густорфа, Ф. Лежена, М. Мамардашвілі, Дж. Олні, С. Сміта та інших зарубіжних науковців, методологічним підґрунтям стали праці українських учених – О. Галича, Ю. Мариненка, Є. Нахліка, В. Погребенника, Т. Черкашиної тощо. У **«Вступі»** також розкрито наукову новизну, практичну цінність роботи, поінформовано про апробацію результатів дослідження та публікації.

Зокрема, основні положення літературознавчої праці відображено у 10 одноосібних публікаціях (6 статей надруковано у фахових виданнях України, 2 статті – у наукових виданнях за кордоном та 2 – додаткові публікації), представлені виступами на 4 міжнародних та 4 всеукраїнських науково-практичних конференціях та на кількох університетських звітно-наукових конференціях.

Дисертація містить 233 сторінки (із них основного тексту – 206 сторінок), «Список використаних джерел» включає 313 позицій.

Перший розділ дисертації – **«Гене́за автобіографічного дискурсу в українській літературі»** – включає три підрозділи: *«Автобіографічний дискурс як наукова проблема»*, *«Передумови виникнення та етапи розвитку автобіографізму в українській літературі XII – XIX ст.»*, *«Особистісне письмо П. Куліша в контексті вітчизняної саможиттєписної літератури XIX ст.»*.

Потреба в таких підрозділах зумовлена не лише осмисленням теоретичних аспектів автобіографічного дискурсу в прозі П. Куліша, окресленням генологічної парадигми та трансформаційної еволюції его-літературних текстів письменника в контексті національної автобіографіки другої половини XIX ст., встановленням таксономії мемуарно-автобіографічної прози та систематизацією її ідейно-художніх, жанрових, структурних і стильових ознак, а й дослідженням етапів становлення української саможиттєписної епіки.

Не можна не відзначити згаданий розділ як один із найбільш досконалих, оскільки у ньому фахово й розлого систематизовано численні підходи до визначення специфіки життєписної белетристики, критично оцінено їх результативність, зроблено спробу полемізувати з окремими положеннями, адже генологія в складі науки про літературу належить до однієї з найбільш дискусійних проблем, хоча її науковий набуток досить вагомий. Але справа не стільки в кількості праць, скільки в плюралістичності концепцій та аргументів, часто таких, які заперечують одні одних.

К. В. Риженко обґрунтовує засадничі риси автобіографічного дискурсу творчості письменника, типологію і специфіку біографічного та автобіографічного текстотворення, що також свідчить про актуалізацію ґрунтовних теоретичних знань у процесі дослідження конкретних історико-літературних фактів.

Другий розділ дослідження – **«Жанрово-структурні та типологічні особливості автобіографіки Пантелеймона Куліша»** – складається також із трьох підрозділів: *«Жанровий спектр автобіографічної прози П. Куліша»*,

«Модельовання текстового масиву саможиттєписної прози митця» й «Часова організація автобіографічних творів П. Куліша». У кожному з них на матеріалі творів митця, написаних упродовж майже п'ятдесяти років його літературної діяльності, осмислена жанрова парадигма саможиттєписної епіки письменника; уведено в дослідницьке поле кулішезнавства маловідомі тексти, зокрема його російськомовну белетристику (трилогія «Воспоминания детства», повісті «Омут», «Дедушкин завет», роман «Владимирия» та ін.) крізь призму аналізу архітекτονіки цих творів; простежено специфіку автобіографічної нарації та основні прийоми часової і просторової організації в різножанровій системі автобіографічної прози П. Куліша.

Загалом матеріал у другому розділі дисертації виписано цікаво, зі знанням справи й аргументовано переконливо.

У третьому розділі дисертації – **«Форми вираження "Я" автора в прозовій автобіографії П. Куліша»** – Катерина Риженко проаналізувала специфіку самооб'єктивації автора в саможиттєписі «Жизнь Куліша» (перший підрозділ), своєрідність репрезентації «Я» П. Куліша в автобіографічній епіці (другий підрозділ) та способи самопозначення оповідача в мемуарно-автобіографічних творах письменника (третій підрозділ).

Необхідно сказати, що художній дискурс осмислюється у третьому розділі дисертації досить вправно, у світлі визначеної проблеми з урахуванням сучасних уявлень про специфіку аналізу текстів.

Завершують дисертаційну студію розлогі й чіткі **«Висновки»**, в яких стисло викладено основні результати наукового пошуку і окреслено ті теоретичні та історико-літературні проблеми, які можуть стати предметом вивчення у подальших студіях про автобіографічну епіку П. Куліша.

Варто підкреслити тотожність змісту автореферату й основних ідей дисертації.

Отже, рецензована робота К. В. Риженко заслуговує на високу оцінку, однак, оскільки справжнє творче дослідження неминує продукує дискусійні

вектори та намічає перспективи подальших розробок, остільки в цьому плані дисертація «Автобіографічний дискурс художньої прози Пантелеймона Куліша» не є винятком. Тому окремі положення літературознавчої праці викликають зауваження дискусійного характеру.

1. «Список використаних джерел» у дисертації Катерини Василівни Риженко достатньо вагомий. Водночас зауважу, що до операційного поля аналізу чомусь не потрапили непересічні праці з проблем наукової студії:

Зеленська Л. *Ганна Барвінок : Життєпис на основі епістолярної спадщини*. Чернігів : Упр. у справах преси та інформації, 2001. 130 с.; Нахлік Є. К. *Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: Документально-біографічна студія*. Київ: Укр. письменник, 2006. 351 с., а також монографії О. Зарицького «*Біографія та історія*» (1989), І. Данильченко «*Трансформація історичної правди в художню у творах української художньої біографії*» (1996), в яких розлого аргументуються різні типології мемуарно-автобіографічних творів. На мій погляд, ключові положення згаданих праць про біографічний час і час історії в автобіографічному творі, про правду історичну і правду художню, про специфіку біографічної та автобіографічної прози тощо могли б бути корисними при аналізі автобіографізму художньої прози Пантелеймона Куліша.

2. Пані Катерина вперше в українській науці про літературу системно проаналізувала специфіку автобіографічної прози П. Куліша, уточнила кореляцію термінів «автобіографічний дискурс», «автобіографізм», «его-література» тощо. Проте останній термін здебільшого вживається в контексті «alter-ego авторської особистості». Тому його логічніше було б подавати як «ego-літературу», на кшталт «літератури non-fiction»,

Висловлені зауваження та спостереження є запрошенням до наукової дискусії і загалом не применшують наукової цінності, аргументованості та плідності здобутих Катериною Василівною Риженко положень і висновків.

Вважаю, що робота «Автобіографічний дискурс художньої прози Пантелеймона Куліша» є самостійним, методологічно й теоретично обґрунтованим, виконаним на належному фаховому рівні, завершеним науковим дослідженням. Дисертація, автореферат і публікації цілком відповідають профілю спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, вимогам пп. 9,10,12,13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. за № 567 (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. за № 656, від 30.12.2015 р. за № 1159, від 27.07.2016 р. за № 567). Отже, Риженко Катерина Василівна заслуговує на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри романо-германських мов

Національної академії Служби безпеки України

 В. І. Кузьменко

Підпис В. І. Кузьменка засвідчую

Учений секретар

кандидат юридичних наук

 О. В. Бутенко